Günter Wallraff: **Čisto na dnu, Mladinska knjiga, Ljubljana 1986**

Na avtobusu sem bil priča zabavljanju skupinice ljudi na račun t.i. "čifurjev"- vpričo vseh je bil izrečen tudi tisti, bojim se, da skorajda že ponarodeli, "vic", da je "najboljši čifur - mrtev čifur" (isti "vic", seveda na temo Turkov, navaja tudi Wallraff)... Znanka iz Srbije, ki dela v celjski bolnišnici kot medicinska sestra, mi je pravila, kako je zanjo frustracija zaradi bolnikove zamere, ker ga med nego slučajno nagovori v svojem jeziku, ne pa v čisti slovenščini, precej hujša kot zaradi nizkega OD. Ali pa npr. izkušnja iz vlaka: komu se še ni zgodilo, da ne bi videl, kako ljudje rajši stojijo, kot da bi se usedli poleg Roma ali Bosanca, ki mogoče celo diši po čebuli... Vem za primer, ki je tudi menda povsem običajen, da so tisti, ki so npr. med prestajanjem kazni razporejeni na delo izven zaporniškega obzidja, v novem okolju kljub vsemu **manj** stigmatizirani kot pa sezonski imigranti iz juga... Celo tisti grafit, ki je naveden v Wallraffovi knjigi in prepisan iz nemškega stranišča - "DREK NA METLI = TUREK Z LESENO NOGO" - je bil z enakimi besedami že dolgo prej poznan pri nas, seveda na temo Bosancev.

Že zgolj ti drobci (čeprav domači, a očitno prebanalni, da bi se o njih resneje razpravljalo) kažejo na aktualnost Wallraffove knjige tudi za naše razmere. Knjiga v nakladi dveh milijonov izvodov je v enem letu (od izida v oktobru 1985) razburila nemško javnost do te mere, da se zdi celo analogija med današnjim nacionalističnim protiturškim rasizmom in tistim, ki se je še včeraj usmerjal proti Židom, povsem smiselna. Je pač tako, da se vsaki oblasti, katere instinktivni materializem narekuje uvoz cenene delovne sile iz nerazvitih področij, takšna gospodarska pragmatičnost vedno obrestuje v dvojnem smislu: v stvarnem (kapitalnem) in psihološkem (nacionalističnem). Zgleda, da je to vsaj kratkoročno res - gospodarstvo namreč pod takšno politiko prosperira (tudi če je ekstenzivno), z njim pa tudi trdnost oblasti, saj ima vzpostavljen ventil za vso tisto energijo nezadovoljstva, ki se utegne množično pojaviti ob vsakršni diskontinuitetni rasti življenjskega standarda, zaposlovanja itd. Kaj lahko se zgodi, da se tista zdrava agresivnost, ki v obliki nezadovoljstva vznika znotraj nacije, na ta način kanalizira navzven (do vsega tujega) in hkrati manifestira znotraj nje (do najnižjih slojev imigrantov); s tem je, nasprotno, nevarnost nacionalne agresije navznoter in navzgor do lastnih oblastvenih vrhov - bistveno zmanjšana. Če gre za nacionalna čustva, se ta način izkoriščanja ljudi imenuje nacionalizem. Ko v zvezi z njim odmislimo materialne pogoje in oblastvene razloge tovrstne izprijenosti, potem nacionalizem izpade kot nekaj pozitivnega, če pa gledamo, iz česa se hrani, se pravi, da zremo koren(ine) tega pojava (in ne gledamo zgolj v cvetove, tj. v narodovo kulturo), potem vidimo nasilje in primitivizem.

Wallraffova knjiga govori ravno o tem. Pravzaprav je Günter Wallraff šel še dlje; ne le da je tovrstno razčlovečenje opisal pri koreninah, kjer se stvari običajno izmikajo očem, ampak je vse to tudi (do)živel, in sicer ČISTO NA DNU. Novinar, družbeno angažiran intelektualec (pred nekaj leti se je "vtihotapil" v uredništvo Springerjevega Bilda in razkrinkal njihovo časnikarsko početje), znana osebnost torej, se je zamaskiral v anonimnega in konformističnega manualnega delavca s turškim imenom Ali Levent. Pot pretresljive kalvarije večinoma ilegalnega dela (tj. brez socialnega in zdravstvenega zavarovanja, brez minimalne zaščite pri delu, z minimalno mezdo ali brez nje, z delom v več izmenah zapored itd.) je začel zelo preprosto - s tipičnim oglasom v časopisu ("**Tujec,** močan, išče kakršnokoli delo, tudi najtežje, najbolj umazano, tudi za malo denarja."), s katerim je stopil v mehanizem brutalnega izkoriščanja, nacionalistične mržnje in uničevanja zdravja, na čemer temelji sicer zavidljiva raven nemškega življenjskega standarda. "Ni se mi bilo treba posebno naprezati, da sem se podal na stranski tir, da sem pripadel izrinjeni manjšini, da sem pristal **čisto na dnu,"** pravi Wallraff (str. 9). In res, to je knjiga o tem, kako lahko je pristati **na dnu** in kako brezupna je misel na to, da bi se dvignil kam drugam, če si prisiljen začeti in živeti tu - še zlasti, če si tujec. V tem smislu gre za nazorno in jedrnato kritiko družbe, ki se ima za demokratično in ki hkrati temelji na maksimiranju profita:

"Kos apartheida se dogaja med nami - v naši demokraciji. Doživetja so presegla vsa moja pričakovanja. V slabem smislu. Sredi Zvezne republike sem doživel razmere, ki jih sicer pravzaprav opisujejo samo zgodovinske knjige o devetnajstem stoletju," pravi v uvodu (str. 10).

Knjiga popisuje različne delovne izkušnje: od dela v konjušnici, hlapčevanja na kmetiji, dela v industriji do strežnika hamburgerjev v eni Mc Donaldovih restavracij, znanih po visokih prehrambenih standardih, hitri postrežbi itd. ("Delam z dvema krpama, ena je za mize, druga za pepelnike. V zaukazani naglici pa se velikokrat zgodi, da krp ne razločuješ več. Toda to nikogar ne moti, saj moraš dostikrat z istima krpama čistiti še stranišče. Prehranitveni krog se tako spet sklene. Meni se gabi. Ko hočem imeti še eno krpo, me osorno zavrnejo, da mi morata zadostovati tisti dve, ki ju že imam. Nekoč pošlje upravnik kolega, ki dela pri žaru, naravnost v zamašeno stranišče. Da bi čim hitreje in vestneje izpolnil naročilo, je vzel za pomoč kar strgalo za žar... Na čistočo pred vhodom pa strogo pazijo. Petdeset metrov levo in desno od vhodnih vrat je treba nenehno pospravljati." (Str. 27). Podrobno so prikazane razmere na življenjsko nevarnih deloviščih v gradbeništvu in industriji, kjer so bili ilegalni delavci prek posrednikov na "črno" (zaposlovanje, ki tudi našim razmeram **ni** neznano) prisiljeni delati, večkrat brez plačila, tudi po 350 ur mesečno (!), naveden pa je celo primer, ko so morali delavci brez prekinitve 'delati v jašku pod zemljo 72 ur, s skrajšanimi odmori" (str. 79). Mogoče so še najbolj srhljivi popisi tistih (pre)izkušenj, ki jih je Wallraff doživel kot človeški poskusni zajec v farmacevtski industriji, saj so na njem (proti plačilu) testirali razna zdravila. Za te poskuse je namreč največje povpraševanje prav po Turkih in drugih tujcih (Indonezijcih, latinskoameriških emigrantih, Pakistancih), čeprav je na tovrstnih klinikah Wallraff srečal tudi nekaj "pankerjev, ki so že stalni gostje," in "nekaj brezposelnih mladostnikov" (str. 115). Torej celo farmacevtska industrija izkorišča gospodarsko krizo in brezposelnost, zaradi katere ima na razpolago "vedno več ljudi. Odgovorni ljudje se izgovarjajo na tako imenovane 'etične komisije', v katerih sedijo znanstveniki in celo duhovniki... Etika je v takšni povezavi ciničen pojem. "(Str. 123.) Grozovitost Wallraffovih izkušenj, ki ponekod prekašajo najčrnogledejše fikcije orwellovske-

ga tipa, se končuje z ilustracijo trgovine z ljudmi v jedrski elektrarni (Würgassen), kjer se Turke - človeško blago - uporablja za "kurjenje", in sicer v tem smislu, da jih (zlo)rabijo za čiščenje in popravila na mestih, življenjsko nevarnih zaradi sevanja.

Knjiga je, kot rečeno, dokumentiran popis izkustva, ki govori samo **po sebi** in ne rabi nobene dodatne utemeljitve (gradivo je uporabno v nekaterih primerih celo kot dokazni material na sodišču - na tej podlagi je država vložila precej tožb proti nekaterim podjetnikom). Je brezobzirna kritika brezobzirne prakse, ki takorekoč na čisto empirični ravni privede do sklepa, zgoščenega v zadnjih besedah na zadnji strani, da gre namreč za prikaz "neskončnega izkoriščanja in preziranja človeka". Do tega izrazitega zaključka, ki izhaja iz vsake strani posebej, pride avtor, kar je zanimivo, brez slehernega teoretiziranja (edini stavek, ki bi ga pogojno lahko imeli za teoretičnega, je Marxov citat na 164. strani, ki je uporabljen kot moto ob začetku poglavja); tudi ne zasledimo nikakršnih posebnih metodoloških razpletanj o tej vrsti raziskovanja, saj preprosto ni potrebe po tem; knjiga res govori zgolj skozi opisano izkustvo in ne potrebuje nikakršne dodatne utemeljitve.

Če rečemo, da je odsotnost sleherne teoretične refleksije hvalevredna zanimivost, je to mišljeno seveda zgolj v tem in takšnem kontekstu, kakršnega predstavlja Wallraffovo delo. Tu mislim zlasti na dve stvari: prvič - gre za berljivost in razumljivost tudi na tistih mestih, kjer je govor o tako zapletenih kategorijah, kot je npr. človekova **odtujitev:**

"Čim bolj umazano in ubijalsko je bilo delo, ki je izsesavalo zadnje moči, tem bolj sem občutil prezir do človeka in ponižanje: to me ni samo žalilo, na neki drug način me je tudi psihično povzdignilo. V tovarnah in na gradbišču sem si - nasprotno kot med delom v uredništvu časopisa **Bild** - pridobil prijatelje in spoznal solidarnost..." (Str. 10.)

Drugo prednost **zgolj** empiričnega in akcijskega spoznavanja pa vidim v samem raziskovalnem početju, ki ga lahko imenujemo akcijsko raziskovanje (oz. terensko raziskovanje, tudi opazovanje z udeležbo ipd.). Nedvomno gre za nazoren primer raziskovanja, in sicer povsem v Gillijevem smislu, kjer gre za takšno dejavnost:

- ki prinaša neka spoznanja,
- ki se odvija v praksi
- katere problem je povsem stvaren in praktičen,
- ki ni sama sebi namen, pač pa iz tega sledijo določeni posegi v stvarnost (sodni postopki in varstvo ogroženih itd.).

Poleg tega gre za izrazito kvalitativno metodologijo brez uporabe kakršnekoli kvantifikacije, kar se še vedno smatra za precej sporno početje. Wallraffov pristop prav tako pokaže nazorno rešitev glede vloge raziskovalcev - kjer gre za problem vzpostavitve oz. ukinitve distance do "objekta" raziskovanja: težava je namreč v tem, da če se vztraja pri distanci, vednost o teh stvareh, ki so v knjigi razkrite, gotovo ne bi bila možna - če gre za njeno ukinitev, pa se postavlja vprašanje kontroliranja subjektivne percepcije. Günter Wallraff reši ta problem enostavno tako, da se "prelevi" v Ali Leventa, da **ga živi.** Ne odloči se torej ne za eno ne za drugo, pač pa dilemo enostavno **ukine,** postane subjekt in objekt obenem. Takšno raziskovanje je seveda (v tem primeru) nujno zakrito oz. tajno. Šele na takšen način lahko pride do potrebnega izkustva, ki

mu omogoča, da v uvodu postavi tole trditev:

"Še zmeraj ne vem, **kako** zmore tujec požirati vsakdanja ponižanja, sovražnosti in sovraštvo. Toda vem, **kaj** mora zdržati in kako daleč lahko seže v tej deželi preziranje človeka." (Str. 10.)

- Je sploh mogoče najti ustreznejši odgovor na zgornjo dilemo okrog "**distance**"? Je ta pojem sploh mogoče misliti drugače kot pa v narekovajih, če si dejansko v položaju, ko si še vedno raziskovalec (čeprav zamaskiran v tujca, kar pa je zgolj prevara; v resnici nisi tujec ne razmišljaš in ne doživljaš kot tujec), hkrati pa deliš povsem enako usodo s tistimi, ki jih raziskuješ? Wallraffova izkušnja sugerira misel, da v resnici **ne gre za odpravo** distance med raziskovalcem in njegovim "objektom" - kaj takega, tudi če bi bilo mogoče, bi bilo škodljivo (to je v vsakem primeru lahko zgolj maskiranje in nič več). Nasprotno je res - gre za ohranitev vlog raziskovalca in "objekta" raziskave, saj je raziskovanje prav interakcija med temi vlogami (celo uspešnost t.i. introspekcije zavisi od vzpostavitve te distance). Ukinitev distance je torej možna zgolj v smislu ukinitve **neenakosti v položaju** (moči, pogojih, okolju), v katerem se ta interakcija vzpostavlja. Vrsta situacij v knjigi npr. kaže, kako se je bil Wallraff vseskozi prisiljen zavedati, da je v vlogi raziskovalca, da pa je v tej vlogi lahko deloval, mu je omogočilo maskiranje:

"Moje pretvarjanje je učinkovalo tako, da so mi dali naravnost in pošteno razumeti, kaj si mislijo o meni. Igrana neumnost me je naredila zvitega, odprla mi je pogled v omejenost in ledeno hladnost družbe, ki meni o sebi, da je tako zelo pametna, suverena, dokončna in pravična. Bil sem norec, ki mu govorijo resnico, ne da bi se pretvarjali" (Str. 10.) Hkrati je namreč Wallraffu jasno, da ne more postati tujec, pa če se še tako temeljito pretvarja; to tudi ni njegov namen: "Seveda nisem bil pravi Turek. Toda človek se mora zakrinkati, da bi razkrinkal družbo..." (Ibid.) Ne gre torej, kot rečeno, za izenačenje raziskovalca z raziskovanim, pač pa za **izenačitev položaja**, v katerem se kot taka vzpostavljata. Pravilnost takega početja je v knjigi dovolj nazorna, pri čemer razlog za to ni le v demokratičnosti kot vrednoti samega raziskovalnega postopka, pač pa je takšna usmeritev potrebna zaradi veljavnosti dobljenih rezultatov.

"Zaostritev pravice do azila, sovraštvo do tujcev, vse bolj pogosto zapiranje v gete - vse to mi je bilo znano, vendar tega še nisem izkusil." (Str. 9.)

Tu velja opozoriti, da celotna knjiga nedvoumno kaže na razumevanje zgornje trditve v **dobesednem** smislu. Nekaj, kar je sicer splošno znano in se da teoretično utemeljiti (da npr. proklamirana demokracija ni dejanska demokracija, da obstaja izkoriščanje itd.), dobi v precejšnji meri **znanstveno validnost** prav skozi **stvarno izkušnjo** (čeprav seveda ne zgolj z njo). Zato Wallraffove težnje k **izkustvu** (in ne zgolj k vedenju), ne moremo imeti za nagnjenost k avanturizmu, lastni publiciteti ipd., pač za raziskovanje v smislu strategije uvajanja sprememb v socialni prostor.

Po G.A.Gilliju bi celo veljalo, da se raziskovalec, "če je znanstvenik, mora uvrščati na stran razreda, ki je tvorec in protagonist bodočega zgodovinskega razvoja" (in pri tem gre za to, da "je ta razred proletariat..."). V skladu s tem pa velja, da "znanstvenik, ki se uvršča na stran razreda, ki je zgodovinsko v vzponu, **ne glede na osebne motive, zaradi katerih to počne** (npr. simpatije do izkoriščenih...), deluje prav iz znanstvenih pozicij" (G.A.Gilli: Kako se istražuje. ŠK, 1974, str. 23-24, podč. SD). Pri Wallraffu je seveda povsem

jasno, kam se s svojim početjem uvršča - med tiste, ki so ČISTO NA DNU. S tem pa ne mislim, da bi bil, sodeč po Gillijevi poenostavitvi, že to zadosten kriterij znanstvenosti; nasprotno, Wallraff prav preko doslednega uvrščanja med tiste, ki so "Brez domovine" (str. 9; tj. tipična značilnost proletariata - po Marxovi terminologiji, seveda), torej prav z doslednim akcijskim pristopom, postavlja razumevanje znanstvenosti v Gillijevem smislu pod vprašaj. Knjiga posredno, a povsem jasno kaže na to, v kolikšni meri lahko inozemski imigrantski proletariat predstavlja tvorca in protagonista "bodočega zgodovinskega razvoja" (Gilli) oziroma kaj je s tistimi predstavami, ki so pred več kot sto leti mogoče zgledale kolikor toliko resnične in po katerih "družbene produktivne sile, ki so zrasle burzoaziji čez glavo, samo čakajo, da si jih prisvoji združeni proletariat" (F.Engels, MEID IV,CZ, 1979, str. 543) Kaj je s tem, "združenim proletariatom", ki očitno že sto let čaka praznih rok, in kaj je z buržoazijo, ki da ji je razvoj zrasel "čez glavo"? Knjiga, ki prikazuje proletariat (celo prav takšnega v smislu devetnajstega stoletja), nam pove, da gre za tipično **marginalno** skupino, ki nima nikakršnega vpliva na osvnovne družbene procese in je seveda daleč od tega, da bi bila njihov "protagonist"; buržoazija pa se vozi v mercedesih, razpolaga z jedrsko energijo in dela, kar hoče. Ti proletarci so v tolikšni meri deklasirani, da se npr. celo "zavestno nočejo izpopolnjevati v nemščini", samo da bi se izognili tudi najmanjšim, čisto verbalnim konfliktom; gre za življenje, v katerem lahko manj boleče preživiš le, če ničesar ne veš in ne razumeš:

"Ne dobro, da mi naučili in razume nemški. Vedno le jeza. Bolje, da nič ne razume," svetuje neki Tunizijec Wallraffu (str. 81). Za ilustracijo problematičnosti Gillijeve razredne dihotomije kot kriterija znanstvenosti imamo lahko tudi tisto, kar se zgodi z Wallraffovim predmetom raziskovanja in ki nikakor ni zgolj slušaj - na začetku je namreč videti, kot da knjiga govori predvsem o "izrinjeni manjšini", o tistih "čisto na dnu" itd., potem pa se nam z vsako stranjo posebej razgrinja prepričljiva podoba nemškega srednjega razreda, ki ima po eni strani kapitalni profit od imigrantskega proletariata, po drugi pa se mu v nacionalističnih halucinacijah pridružuje tudi nemško delavstvo. Če torej gledamo izkoriščani ter izkoriščevalski razred **nasploh** (vsakega od njiju kot monolit), pri tem pa v proletariatu vidimo **a priori** protagonista prihodnosti, potem je tako gledano - vsaj z vidika Wallraffovih izkušenj - iluzorno početje. Pa tudi če predpostavimo, da se bodo ti marginalci nekoč organizirali v nekakšen "združeni proletariat", potem je še vedno aktualna tista Engelsova misel, ki pravi, "da mora priti prej na vrsto maloměščanska demokracija, preden more pričakovati komunistični delavski razred, da si bo trajno osvojil oblast in uničil sistem mezdnega suženjstva" (MEID III, CZ, 1979, str. 439). In Wallraff nazorno prikaže, kako je s tem v Nemčiji kot eni najrazvitejših dežel - demokracija ne funkcionira, pač pa se zgolj deklarira: v resnici gre za "kos apartheida", ki "se dogaja med nami".

Tisto, kar Wallraffovemu raziskovanju "od spodaj" daje pečat znanstvenosti, torej ni "uvrščanje" med proletariat oz. delovanje njemu v prid. Mislim, da največja (metodološka) vrednost te knjige predvsem v **objektivnosti** raz(od)kritega, in to ob raziskovalčevi **izrecni pristranskosti;** ne kljub tej pristranskosti, pač pa zaradi nje. In v tem je največja sličnost z Gillijem. Gre preprosto za to, da nevtralni pristop ni možen, če hočemo, da rezultati raziskovalnega početja komu koristijo, jasno je tudi, da ne moremo govoriti o raziskovalnemu postopku, vsaj ne v Gillijevem smislu, če ti rezultati nikomur ne koristijo. In Wallraffova knjiga je odlična potrditev tega.

Knjiga je seveda aktualna za naše razmere ne zgolj z metodološkega vidika, pač pa zato, ker govori o izkoriščanju. Ker nazorno razkrije realnost "družbe, ki meni o sebi, da je tako zelo pametna, suverena, dokončna in pravična". In če stvar zaostrimo - kateri politični sistem misli o sebi drugače? Katera industrijska družba si še dela utvaro, da si lahko mimo kapitalsko-mezdnih odnosov poišče bližnjico v raj? Sporočilo Wallraffove knjige se torej ne omeje zgolj na nemški prostor, pač pa ima univerzalni pomen. Posebno še, če se spomnimo tistih, sicer suhoparnih številk, ki jih npr. navaja V.Arzenšek o odtujitvi jugoslovanskih delavcev: kar krepka polovica jih izjavlja, da občutijo delo kot "NUJNO ZLO" (V.Arzenšek: Struktura i pokret, Bg. 1984)! Zato bi bilo dobro, da bi se ob knjigi zamislili in bi tudi za nas veljale besede, s katerimi je G.Wallraff meril na svoje bralce (str. 10):

"Razumeli so me in tudi provokacije, ki jih je porajala moja vloga, začutili kot osvobajajoče."

Srečo Dragoš